

Zoeken naar romantiek

Geavanceerd onderzoeksinstrumentarium in de DBNL¹

RENÉ VAN STIPRIAAN

stipriaan@dbnl.org

ABSTRACT

Around the year 2000 there was great optimism about the development of research facilities as a result of the ongoing digitization of historical resources in the humanities. Ten years later, the progress made is not as big as was expected. Poor quality of most digital files, in combination with a lack of co-operation, keeps the development of the ‘digital humanities’ at a low pace. The Digital Library of Dutch Letters is a relatively small, but steady growing highly standardized website, which contains by now about two million pages of transcribed sources from the Middle Ages until our days. In order to demonstrate the performance of its search engine, the author focuses on a dispute among Dutch scholars on the degree of involvement of Dutch literature in the international romantic movement. Taking into account the limited scope of the available digitized resources from the romantic period, a few simple surveys show the worth of simple search strategies by well chosen keywords, on the basis of a homogenic well-structured database. Romanticism does indeed seem to have arrived relatively late in Dutch letters.

KEYWORDS

digitization, Romanticism, advanced search, literary history, reception
digitalisering, Romantiek, gevanceerd zoeken, literatuurgeschiedenis, receptie

Onlangs werd ik door omstandigheden gedwongen om de tekst van een lezing die ik in 2003 had gehouden over de voordelen van digitalisering nog eens door te nemen. Nu verouderen teksten over digitalisering snel, en ik begon dan ook met enige schroom mijn bijna zeven jaar oude artikel te lezen. Er is immers veel gebeurd in de tussenliggende jaren, niet alleen bij de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (waar ik vanaf het begin bij betrokken ben), maar ook in de rest van de digitale wereld.

Om met de DBNL te beginnen: met enige trots meldde ik in 2003 dat we ongeveer 5000 pagina’s per maand digitaal maakten, het equivalent van ‘een à twee boekenplank-

---

¹ Dit artikel is een licht omgewerkte versie van een lezing gehouden tijdens het atelier ‘Tijdschriftonderzoek in de geesteswetenschappen’, georganiseerd door het Huizinga Instituut op 25 januari 2010.

jes' voegde ik er ter precisering bij. We hadden in dat jaar dagelijks ongeveer 4000 unieke bezoekers per dag en daar waren we trots op. Het was ook veel meer dan we verwacht hadden toen we in 2000 online gingen. Drieduizend bezoekers leek het maximaal haalbare, afgaande op wat de betere culturele websites in doorsnee aan publiek trokken - want dat was zelfs, en is nog altijd, aanzienlijk minder. Blijkbaar werkte het leidende beginsel waar de DBNL mee was opgezet, dat kortweg neerkwam op: we digitaliseren ten behoeve van de wetenschap, maar zonder de literatuurliehebber of het grote publiek van ons te vervreemden.

jaar	pageviews totaal per jaar	pageviews per unieke bezoeker op maandbasis
2001	1 000 000 (ca.)	8,3 (ca.)
2002	2 500 000 (ca.)	10,0 (ca.)
2003	6 226 215	11,1
2004	14 215 000	12,0
2005	17 125 000	9,5
2006	18 005 000	8,9
2007	20 661 615	7,5
2008	30 786 286	10,0
2009	30 869 869	10,1
2010	36 000 000 (<i>prognose</i>)	12,0 (<i>prognose</i>)

Tabel 1: Aantal pageviews van de DBNL-website, geschoond voor het verkeer van robots van zoekmachines e.d.

De groei van het bezoek aan onze website bleef na 2003 gestaag doorgaan. Doordat onze teksten nauwkeurig gestructureerd en gecodeerd werden, waren ze voor zoekmachines goed vindbaar. Bovendien zijn de teksten bij ons verbonden met allerlei bijkomende gegevens over de auteur, herkomst, datering enz., waardoor de website inmiddels een fijnmazig verkaveld geheel is van vele duizenden overzichtspagina's met een duidelijke hiërarchie, en daar kunnen zoekmachines goed mee uit de voeten. Google was in deze jaren onze grootste vriend. Aanvankelijk verdubbelde ons bezoek iedere elf à twaalf maanden. Aan onze statistieken is echter ook goed het moment te zien waarop Google naar de beurs ging. Na 2004 vlakke de groei van het bezoek af. Strikt inhoudelijke zoekcriteria werden door Google ongeveer van het ene moment op het andere vermengd met commerciële. Marktpartijen als boekhandels, uitgeverijen en antiquariaten 'kochten' hun ranking bij Google, en werden opeens belangrijke concurrenten bij het trekken van de publieksaandacht. Op dit ogenblik hebben we circa 17 000 unieke bezoekers per dag en die bekijken tezamen meer dan 100 000 webpagina's.

De maandproductie van vijfduizend gedigitaliseerde pagina's van 2003 bedraagt inmiddels ongeveer vijftigduizend. De belofte uit 2003 dat we zouden gaan inlopen op de actuele productie in de Nederlandse letteren hebben we gehouden. Daarnaast scannen we sinds begin 2009 op grote schaal boeken en tijdschriften, die we, voor zover dat rechtentechnisch mogelijk is, ook zo snel mogelijk online brengen. In 2009 ging dat om een miljoen pagina's, dit jaar komen er daar meer dan twee miljoen bij, en nog voor het einde van 2012 zullen we door de barrière van 10 miljoen gescande pagina's gaan. Om een en ander ruimtelijk uit te drukken gebruik ik tegenwoordig niet meer de boekenplank- maar de Billy-metafoor. Tien miljoen pagina's staat voor ongeveer 250 Billy boekenkasten van Ikea (met een planklengte van 80 cm) die helemaal volgestouwd zijn met boeken. In de tussentijd zullen we ook ons reguliere, hoogwaardige digitaliseringsprogramma intensiveren. Tegen het einde van 2012 kunnen we ten minste vier miljoen pagina's in xml-documenten aanbieden, met zo goed als foutloze transcripties van alle mogelijk tekstsoorten vanaf de Middeleeuwen tot heden.

ANDERE DIGITALISERINGSPROJECTEN

We zijn niet de enige instelling die op grote schaal digitaliseert. Mede doordat het scannen en op een server plaatsen van teksten de laatste jaren zo makkelijk en goedkoop is geworden, is de wereld van de gedigitaliseerde bronnen anno 2010 nog onoverzichtelijker geworden dan die in 2003 al was. Wetenschappelijke instituten digitaliseren, onderzoeksgroepen digitaliseren, naast tijdschriftredacties, uitgeverijen, bibliotheken, en niet te vergeten, particulieren.

In 2003 sprak ik de verwachting uit dat de komende jaren belangrijke instellingen naar elkaar toe zouden groeien. Dat gebeurde op dat moment nog niet of nauwelijks - niet in Nederland, niet in Duitsland, niet in Engeland en ook niet in de VS. En het gebeurt nog steeds niet. Althans niet met tastbaar resultaat; in Nederland hebben we al geruime tijd de website Het Geheugen van Nederland, die een schat aan beeldmateriaal en tekstuele bronnen bevat, van alle mogelijke musea, archieven en bibliotheken in Nederland, maar er is niemand die er zijn weg in kan vinden. En is er is dus ook nauwelijks iemand die het ooit gebruikt. Eind 2008 werd de grote Europese website Europeana gelanceerd – een project dat de gebruiker, volgens een ten geleide, zou moeten verbinden 'met zes miljoen digitale items'. Het is een prototype waar ik tot nu toe nog nooit iemand met enthousiasme over heb horen spreken; ik heb zonder meer nog nooit gehoord dat iemand deze website, waar bijna alle nationale bibliotheken van de Europese Unie in samenwerken, heeft gebruikt. Misschien wordt dat bij de op handen zijnde officiële presentatie beter, maar dan moet er nog erg veel gebeuren.

Het is opvallend dat de digitalisering van de cultuurhistorische bronnen nu al zo'n twintig jaar vanuit de overheid wordt georganiseerd via traditionele instellingen als archieven en bibliotheken, die met veel subsidies tot activiteit worden aangezet en tot samenwerking worden gebracht. De positieve uitzonderingen niet te na gesproken, lijkt dat tot mislukken gedoemd. Ik wil hier het waarom van dit mislukken niet breedvoerig analyseren, maar een paar kleine observaties wil ik wel maken. Er heerst in brede kring het

misverstand dat digitaliseren zo goed als vanzelf gaat; het is een grotendeels machinale bezigheid, dus digitaliseren komt neer op het bedienen van machines. *Simple comme bonjour*. Dergelijke scans worden als ‘doorzoekbaar’ gepresenteerd, terwijl de kwaliteit van de automatisch gegenereerde tekstbestanden veelal zo slecht is dat ze geheel en al onbruikbaar zijn voor enige serieuze wetenschappelijke analyse.

En zo worden in Nederland en in de rest van de wereld met de beste bedoelingen dagelijks honderdduizenden of zelfs miljoenen pagina’s door de scanner gejaagd, die echter niet of nauwelijks onder de aandacht van belangstellenden zullen komen omdat er niet is nagedacht over hoe deze bestanden op een degelijke manier vindbaar gemaakt kunnen worden. Scannen is geen kunst, scans op een zinnige manier vindbaar maken wel.

Anno 2010 is veel moois nog altijd zo goed als geheel aan het oog onttrokken. Op dit ogenblik richten universiteiten op grote schaal *repositories* in, met proefschriften en andere publicaties van hun personeel. De vorm waarin dat wordt gedaan is zodanig low key (zie bijvoorbeeld de website Narcis) dat je heel goed moet weten wat je zoekt om er relevante publicaties in te vinden. Onlangs hoorde ik een uitgever bezorgd spreken over een proefschrift dat hij ging uitgeven en waarvan hij grote commerciële verwachtingen had. Zijn zorg was dat de auteur verplicht was het ook in een *repository* onder te brengen. Iemand die dichter bij het vuur zat kon hem geruststellen. Die *open access* proefschriften zijn zo goed als onvindbaar opgeborgen. In ieder geval zal het grote publiek ze nooit vinden.

Deze relatieve ongeorganiseerdheid is vooral een probleem van de humaniora, en veel minder van de gammarichtingen en nog minder van de exacte wetenschappen. Daar heersen de uitgevers. Ze bezitten de belangrijkste tijdschriften, ze runnen databanken en hebben het digitaliseren en de daardoor sterk geïntensiveerde data-uitwisseling met veel succes tot een zeer lucratieve business gemaakt. Toen in de jaren tachtig en negentig de digitalisering van wetenschappelijke publicaties en bronmateriaal een vlucht begon te nemen, investeerden uitgevers volop in de natuurwetenschappelijke, medische, en juridische richtingen, maar de humaniora lieten ze goeddeels links liggen. Er waren enkele non-profit instellingen die probeerden het uitgeefmodel uit de exacte hoek enigszins te imiteren, zoals de Modern Language Association, en de club academici die schuilgaat achter het mooie initiatief JSTOR, maar die initiatieven werden geen aanzet voor grote projecten van commerciële uitgevers. Het werkkterrein van de geesteswetenschappers was te uitgestrekt, het onderzoek te veel versnipperd, het bronnenmateriaal zo goed als onuitputtelijk – daar viel bijna geen deugdelijk businessmodel voor te bedenken.

Althans dat dachten we tot 2004, toen de eerste geruchten de ronde deden over de plannen van Google om de gehele inhoud van enkele prominente wetenschappelijke bibliotheken te digitaliseren. Het is een miljardenproject, niet alleen qua investeringen, maar ook qua opbrengsten. De conflicten die eruit voortkwamen met auteursrechthebbers zijn nog lang niet uitgewoed, maar duidelijk is wel dat Google zich binnen het bestek van enkele jaren schijnbaar moeiteloos in het centrum van de boekenwereld heeft genesteld, waar het bedrijf voorlopig ook niet makkelijk te verdrijven zal zijn, ondanks het feit dat met name in Duitsland en Frankrijk al enige tijd de roep klinkt om met een nationaal dan wel Europees antwoord op het wat al te voortvarende optreden van Google

te komen. De website Europeana is daarvan een eerste concrete resultaat, en ik vermoed dat ze er bij Google niet echt wakker van liggen.

Digitaliseren is een vak, uitgeven is een vak, zoekmachines bouwen is een vak, en voor het bouwen van een aantrekkelijke digitale bibliotheek moet je minstens een van deze vaardigheden goed beheersen, liefst alle drie. Essentieel is daarbij een duidelijk opvatting over de manier waarop je het publiek wilt gaan bedienen. Kwaliteit, representativiteit, bedieningsgemak, adequate ontsluiting, vindbaarheid, betrouwbaarheid en zeker ook wetenschappelijke toepasbaarheid zullen steeds meer bepalend worden voor het succes van digitale media. De plannen die de Koninklijke Bibliotheek begin 2010 bekend maakte om net als Google miljoenen boeken te gaan scannen, zouden dan ook nog wel eens kritisch bekeken mogen worden. Het voornemen lijkt voort te komen uit frustratie dat Google er met de buit vandoor is en zo dreigt de klassieke wetenschappelijke bewaarbibliotheken te marginaliseren of zelfs overbodig te maken. Het plan van de KB zet in op laagwaardig digitaliseren, tegen erg hoge kosten, maar het opdoen van ervaring met bovengenoemde aspecten van het bouwen van een digitale bibliotheek lijkt weinig aandacht te krijgen. Digitaliseren is niet alleen een vak, het is ook heel hard werken. Het gaat echt niet vanzelf. Op de vraag die me de afgelopen tijd meermalen per dag gesteld is, namelijk of de DBNL nu overbodig is geworden, kan ik alleen maar antwoorden: dat zal in de praktijk moeten blijken. Vooralsnog zijn we het aan onze vele gebruikers verplicht om op volle kracht door te gaan.

TOEKOMST VAN DE DBNL

Deze uitweiding over de context waarin de DBNL verkeert wil ik als contrapunt laten dienen bij de verwachtingen die ik in 2003 uitsprak. Er zou, zo meende ik destijds, met enige gerichte investeringen een enorme winst te boeken zijn, maar de vooruitgang die anno 2010 is geboekt is minder groot dan gehoopt. Ondanks het feit dat er de afgelopen tien jaar bij allerlei overheidsinstellingen tientallen miljoenen euro's aan digitalisering zijn besteed is de snel toenemende efficiëntie die ik voorspelde nog maar voor een heel klein deel bereikt. Nog altijd wordt aan de Nederlandse traditionele bibliotheken, zowel openbare als wetenschappelijke, op jaarbasis bijna een miljard overheidsgeld besteed. In een artikel vorig jaar in *De Gids* heb ik voorgerekend dat dit om economische redenen nauwelijks valt vol te houden. Het raadplegen van een bestand in de DBNL kost 2 à 3 eurocent (alles inbegrepen).² Een uitlening of raadpleging in een openbare bibliotheek kost op dit ogenblik circa 6 euro, voor wetenschappelijke bibliotheken liggen de kosten per uitlening nog veel hoger. Het succes van de DBNL bewijst mijns inzien ook dat betrouwbare, en goed ontsloten digitale bestanden in een grote behoefte voorzien - zeker bij wetenschappers, die ook steeds vaker hun verzoeken voor gedigitaliseerde bronnen rechtstreeks bij ons deponeren.

Er is dus alle reden om onze inspanningen de komende jaren te intensiveren. Niet alleen zullen in onze website nieuwe ontsluitingsfuncties worden opgenomen als een tijd-

---

² René van Stipriaan, 'Oorlog en vrede in het schrijversbestaan. Naar aanleiding van Dirk van Weeldens *Literair overleven*.' *De Gids*, januari 2009, 70-73.

balk of het tonen van correspondentienetwerken. Ook zal er een afgesloten domein komen dat naar verwachting binnen drie jaar een grote hoeveelheid rechtendragende teksten gaat bieden: veel recente romans, dichtbundels, toneelstukken, essaybundels en een veelheid aan non-fictie. Wie dat wil kan tegen betaling toegang krijgen tot dit domein, en mag daar rondkijken en zo mogelijk onder bepaalde voorwaarden bestanden downloaden. De opbrengst zal worden doorgegeven aan auteurs en hun uitgevers. Een testversie van het gesloten domein zal wellicht tegen het einde van 2010 worden gepresenteerd.

Interessanter, met het oog op tijdschriftonderzoek, is dat we nog meer vaart zullen maken met het digitaliseren van tijdschriften, niet alleen de oude achttiende-, negentiende- en vroegtwintigste-eeuwse tijdschriftjaargangen, maar ook recente. Met circa zeventig lopende tijdschriften zijn de afgelopen maanden afspraken gemaakt om de handen ineen te slaan. Niet alleen om middelen te zoeken voor hoogwaardige digitalisering, maar ook om gezamenlijk op te trekken bij het regelen van de toestemmingen bij wellicht meer dan tienduizend auteurs die de afgelopen eeuw voor literaire en neerlandistische tijdschriften hebben geschreven. Op dit ogenblik digitaliseert DBNL al ca. 200 000 pagina's tijdschrift per jaar. We hebben alleen al voor deze circa 70 tijdschriften nog minstens één miljoen pagina's te gaan; we hopen er binnen drie à vier jaar mee klaar te zijn, liefst eerder, afhankelijk van het beschikbaar komen van aanvullende middelen.

De reden waarom we dit doen is meerledig. De tijdschriftredacties willen het graag, omdat ze vermoeden dat het de bekendheid en vitaliteit van hun blad zal doen toenemen. Onze adviseurs dringen er al jaren op aan omdat dit project de bereikbaarheid en bruikbaarheid van het oude tijdschriftmateriaal aanzienlijk zal doen toenemen. De statistieken wijzen ondertussen uit dat de meest uiteenlopende bijdragen in tijdschriften in onze databank goed gevonden worden, iets wat ook wel kan worden afgeleid uit tal van publicaties waarin bij tijdschriftcitaties de DBNL als bron genoemd wordt. Er is kennelijk een wetenschappelijk belang gemoeid met de digitale beschikbaarheid van zoveel mogelijk hoogwaardig gedigitaliseerd tijdschriftmateriaal.

MEERWAARDE

Laat dat wetenschappelijke belang zich wat preciezer benoemen? Er is uiteraard het gebruiksgemak van het sneller en meer kunnen doorzoeken, maar strekt het belang zich ook verder uit? Zal het leiden tot nieuwe wetenschappelijke inzichten die zonder digitale beschikbaarstelling niet mogelijk zouden zijn? In theorie niet, want alle inventariseringsarbeid en rekenacties van een computer kunnen door een individuele onderzoeker op een blocnootje worden nagedaan, maar in de praktijk kan een gemiddelde huis- tuin- en keukenprocessor in enkele ogenblikken het werk verzetten waar voorheen vele manjaren en zelfs hele geleerdcarières mee gemoeid waren. Wanneer onderzoekers die toenemende efficiëntie in hun eigen voordeel weten aan te wenden dan zullen ze aanzienlijk meer uit hun loopbaan kunnen halen dan hun voorgangers en uiteindelijk ook sneller tot baanbrekende inzichten komen.

In de DBNL hebben we sinds ruim twee jaar een zoekmachine beschikbaar die om te beginnen in staat is selecties te maken van clusters teksten op basis van de gestandaardiseerde metadata. Zo is het mogelijk om alleen teksten uit de periode 1910-1919 te doorzoeken, of om alleen in een genre als ‘romans’ te zoeken, of om enkele hoedanigheden van de auteur een rol te laten spelen, en dat ook nog in combinatie, zoals: geef me alle romans van auteurs die in Noord-Brabant geboren zijn tussen 1880 en 1940. Je kunt aangeven of je de zoekresultaten op auteursnaam of chronologisch geordend gepresenteerd wilt krijgen.

Bij het ontwikkelen van de zoekmachine heb ik, min of meer voor de sport, enige tijd tests gedaan met het onderzoeken van de ouderdom van woorden. Dit werd me gemakkelijk gemaakt door het *Chronologisch woordenboek*, waarop Nicoline van der Sijs in 2001 was gepromoveerd. Daarin was voor ruim 18 000 woorden, naar de kennis van dat moment, het jaar aangegeven waarin een bepaald woord voor het eerst in een geschrift is geregistreerd. In dit proefschrift werd op een zeer bondige manier het werk van ruim anderhalve eeuw van historische woordenboeken maken samengevat, denk aan het monsterproject *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (kortweg WNT), waar honderden onderzoekers jaar in jaar uit bronnen voor doorvlooiden op zoek naar woorden en hun oorsprong. Van der Sijs liet zien dat het bouwen van een tekstencorpus erg behulpzaam is bij het preciseren van dateringen.

Bij het testen van onze zoekmachine in 2007 nam ik die uitdaging aan, en gooide steekproefsgewijs een groot aantal woorden uit het *Chronologisch woordenboek* in de zoekmachine. De uitkomsten waren spectaculair. Meer dan tien procent van de dateringen uit 2002 moest vijf jaar later reeds herzien worden. Een woord als ‘bedankje’ stamt volgens het *Chronologisch woordenboek* uit 1839, maar bleek in 1726 al voor te komen. ‘Superioriteit’ stond op 1909 maar werd met de DBNL-zoekmachine al in 1767 aangetroffen. Een zo waren er nog vele andere voorbeelden te geven.³

Het interessante is dat de werking van de DBNL-zoekmachine niet meer dan een steekproef mag heten, want op dat moment bevatte de site ongeveer een half miljoen pagina’s, en bij benadering is dat niet meer dan 1 à 2 procent van wat er binnen de Nederlandse letteren geschreven is (zowel primair als secundair). Nu, ruim twee jaar later, is het aantal pagina’s dat door onze zoekmachine doorzocht kan worden, al verdrievoudigd tot anderhalf miljoen. De representativiteit is zonder enige twijfel toegenomen, maar de DBNL is nog altijd alles behalve een dekkend geheel, ook al wordt dat door een deel van het publiek wel als zodanig ervaren.

Het experiment met de ouderdom van woorden demonstreert mijns inziens eenvoudig hoe veel sneller het verzamelen van materiaal kan worden uitgevoerd binnen een betrouwbare, enigszins representatieve en goed ontsloten digitale bibliotheek. Bij de voorbereiding van deze bijdrage werd ik opeens nieuwsgierig naar de ouderdom van het woord ‘tijdschrift’, in de betekenis van ‘periodiek verschijnende uitgave’. Met ‘ij’ gespeeld komt een eerste vermelding te voorschijn in 1784 bij Rhijnvis Feith. Uiteraard

---

³ René van Stipriaan, ‘Hoe onze woorden snel ouder worden. De introductie van de DBNL-zoekmachine.’ *Onze Taal*, december 2007, 336-339.

moeten we er rekening mee houden dat het alternatief gespeld is; de spelling met i-grec levert inderdaad een vroegere datering op, in 1770, in de achtste jaargang van *De Denker*. Nu zegt dit zoekresultaat niet meer dan dat het woord en ook het concept tijdschrift kenmerkend in 1770 al voorkwam. Pas wanneer alle teksten van de 18de eeuw in een betrouwbare vorm via een dergelijke zoekmachine zijn te bevragen zal de opkomst van het woord en het concept ‘tijdschrift’ op een enigszins zinnige en steekhoudende manier te volgen zijn. We hopen dat het voor het einde van dit decennium al zo ver is.

ROMANTIEK IN NEDERLAND

Dergelijke onderzoekjes naar eerste voorkomen, frequenties en dergelijke hebben een zeker wetenschappelijk simplisme, maar ze behoren tot de fundamentele activiteiten in de geesteswetenschappen. Ze vormen van oudsher het academische handwerk, zoals het aanleggen van materiaalverzamelingen, en het aanbrengen van een historische, en meer in het bijzonder een chronologische, geleding in feitenverzamelingen. Het is ook dit werk dat zolang het bestaan van veel getalenteerde onderzoekers heeft doen verkeren in een onafzienbaar monnikenwerk.

Een van de meest bejubelde proefschriften uit de geschiedenis van de neerlandistiek is het proefschrift van Wim van den Berg uit 1973, *De ontwikkeling van de term ‘romantisch’ en zijn varianten in Nederland tot 1840*. De dissertatie levert een minutieuze speurtocht naar de opkomst van het begrip ‘romantisch’ als exponent van het doordringen van romantische denkbeelden in de Nederlandse cultuur. Met een vloed aan citaten, waarvan de vroegste terug gaat op 1659, weet Van den Berg duidelijk te maken, dat er geruime tijd begrippen als ‘romaniek’, ‘romanesk’ en ‘romanachtig’ circuleren, maar dat het woord ‘romantisch’ in de betekenis van ‘tot de romantische beweging behorend’ pas - maar op het jaar precies - in 1810, en dan nog heel voorzichtig, in de Nederlandse letteren zijn entree maakt, en zich vanaf dat moment in die betekenis langzaam verspreidt, om pas na 1830 algemeen gangbaar te worden.

Van den Berg voert de transparantie van zijn onderzoek hoog op door een veelheid aan citaten op te nemen die voor het merendeel zijn verkregen door het geduldig uitpluizen van contemporaine tijdschriften. Lange dagen, gedurende ongetwijfeld heel lange jaren, is Van den Berg bezig geweest met doornemen van boeken en vooral tijdschriften. Ik heb het hem niet gevraagd, maar het doorwerken van deze tienduizenden, zo niet honderdduizenden tijdschriftbladzijden is minstens driekwart van het werk aan zijn proefschrift geweest.

Het onderzoek van Van den Berg heb ik gedurende een paar uurtjes nagedaan met de DBNL-zoekmachine. Bij wat ik hier presenteer moet ik opnieuw het voorbehoud maken dat in het tekstreservoir van de DBNL op dit ogenblik voor de betreffende periode nog slechts circa tien procent van het beschikbare tekstmateriaal voorhanden is, en we dus niet verder komen dan een ‘steekproef’. Maar het resultaat was verbluffend in het licht van wat ik eerder bij de woordenboekenmakers had ondervonden. Daar gingen erg veel bevindingen van de lexicografen ongenadig onderuit. Een snelle schouw van hoe het woord ‘romantisch’ c.q. ‘romantische’ uit de DBNL zoekmachine kwam rollen, bleek

echter de observaties van Van den Berg ten volle te onderschrijven. Op het jaar nauwkeurig kun je in 1810 het woord ‘romantisch’ de Nederlandse letteren in zien komen rollen.

Veel inventariserend werk dat in de voorbije decennia door neerlandici is verricht zal de komende jaren met behulp van zoekmachines overgedaan kunnen worden, en ik durf de voorspelling wel aan dat niet veel studies zo mooi overeenind zullen blijven als die van Wim van den Berg. Het wordt een slagveld, en veel *idées reçues* uit ons vak zullen sneuvelen. De geesteswetenschappen zullen er wat exacter door worden, of misschien is het reëler om te zeggen, dat ze nog minder exact blijken te zijn dan we al dachten.

Het tekent mijns inziens de kwaliteit van de onderzoeker Van den Berg dat hij zich zeer bewust was van de beperkingen van zijn aanpak. Een terminologische studie zoals hij die op dat ogenblik net had uitgevoerd, voor één term en dat ook nog voor een beperkte periode, stuitte al snel op de grenzen van wat een geleerde anno 1973 vermocht. Wat zou er niet vereist zijn als de onderzoeker zijn project zou willen opschalen, naar bijvoorbeeld de hele 19de en 20ste eeuw? Ik citeer:

Op welke wijze kan men nu met succes de onderzoeksmazen nauwer aanhalen? De meest ideale werkwijze zou neerkomen op een uitputtende en nauwgezette *dépouillering* van zeer uiteenlopend materiaal, zoals letterkundige teksten, wetenschappelijke verhandelingen, reisbeschrijvingen, tijdschriften, dagboeken en correspondenties. Het behoeft geen betoog, dat voor een periode van ongeveer 200 jaar een dergelijk gigantisch project niet door één man te verwezenlijken valt.⁴

Om daar dan meteen aan toe te voegen: ‘Zelfs wanneer men, wellicht reeds in de naaste toekomst, het feilloze oog van de computer zou kunnen inschakelen, dan nog zou het voeden van dit apparaat een te kostbare en te tijdrovende aangelegenheid worden.’⁵ Het is saillant dat Van den Berg in 1973 nog geen fantasie kon opbouwen over het via één pc raadpleegbaar maken van complete bibliotheken. Daarvoor dienden eerst krachtige microprocessors en geheugenchips ontwikkeld te worden, en moest vervolgens het internet worden uitgevonden.

Het raffinement van Van den Bergs studie zit overigens niet zozeer in het tellen en turven van het voorkomen van het adjectief ‘romantisch’, maar in het verbinden van deze resultaten met de veranderende internationale culturele conjunctuur. Het ‘romantische’ denken ontwikkelt zich in het omringend buitenland, en deze ontwikkeling kan met de opkomst van het Nederlandse begrip ‘romantisch’ als het ware seismografisch worden gevolgd. Nog een stap verder gaat Van den Berg wanneer hij de doorwerking van de internationale romantische ideeën probeert te taxeren, in dit geval toegespitst op de receptie van Schlegels *Vorlesungen* (1802-1803), waarin een radicale verwerping van de klassicistische denkwereld en vormentaal werd voorgesteld. Dan blijkt dat veel Nederlandse auteurs Schlegel wel een eindje volgen, maar toch vooral vast willen houden aan de be-

---

⁴ W. van den Berg, *De ontwikkeling van de term ‘romantisch’ en zijn varianten in Nederland tot 1840*. Assen: Van Gorcum 1973 (102), geciteerd naar digitale weergave op www.dbnl.org.

⁵ *Ibid.*

proefde klassicistische vormgeving. Tot 1830 doet de Nederlandse literatuur volgens Van den Berg maar heel aarzelend mee aan de romantische beweging, en ook daarna is er van een echte omhelzing geen sprake. De seismograaf slaat uit, maar het epicentrum ligt duidelijk niet in Nederland.

Aan Van den Bergs studie moest ik denken terwijl ik eind oktober van het afgelopen jaar zat te luisteren naar de afscheidsrede van Marita Mathijssen. De emeritus wilde voor eens en voor altijd afrekenen met het veel geciteerde oordeel over de Nederlandse romantiek van Gerard Brom uit 1926 dat ze hier ‘wel heeft geklapwiekt, maar niet is opgevlogen’. De centrale stelling van Mathijssen is dat meteen vanaf het begin van de negentiende eeuw de verschillende kenmerken van de internationale Romantiek zich volop manifesteren in de Nederlandse literatuur: 1. de breuk met de traditie, 2. het werken met contrasten en tegenstellingen, 3. de herwaardering van het ‘gevoel’, en 4. de nadruk op ‘verbeelding’.⁶ Nu kenmerken deze begrippen zich niet door een heel grote precisie. Maar de kern van het betoog is duidelijk. De Nederlandse literatuur doet volop mee aan de internationale Romantiek. Interessant is ook dat Mathijssen waarneemt dat de Nederlandse literatuur gelijk opgaat met de buitenlandse, zij het dat in het omringend buitenland geen sprake is van een helemaal eenduidige beweging. Maar in grote lijnen zou volgens Mathijssen kunnen worden volgehouden dat Nederland goed weet aan te haken bij de ideeënontwikkeling in het buitenland.

Dit is mijns inziens alleen maar goed denkbaar wanneer de literatoren en critici in Nederland goed op de hoogte zijn van de ontwikkelingen in het buitenland. En volgens Wim van den Berg in 1973 waren ze dat juist niet. De Nederlanders zijn volgens Van den Berg op zijn best gericht op de Engelse romantiek, en dat ook nog maar aarzelend: met name Walter Scott en Lord Byron worden pas na 1830 als richtinggevend gezien. Ik citeer Van den Berg:

Onvervalste romantici als Wordsworth, Coleridge, Shelley en Keats krijgen echter nauwelijks of geen aandacht. De ingenomenheid met de Engelse romantische stroming leidt in de tijdschriften tot de herhaalde aansporing aan jonge dichters zich niet door Franse of Duitse, maar slechts door Engelse voorbeelden te laten leiden.⁷

Ik weet niet in hoeverre Van den Berg zich bij deze bewering liet leiden door feitenmateriaal zoals hij dat was tegengekomen bij het doorvlooiën van die vele tienduizenden pagina’s boek en tijdschrift, maar het aplomb waarmee hij deze bewering doet, wettigt het vermoeden dat hij en passant goed heeft geteld en geturfd.

Bij dit scherpe verschil van inzicht tussen Van den Berg en Mathijssen dringt het experiment zich op om na te gaan hoe het in Nederland zit met de receptie van de internationale Romantiek. Daartoe heb ik de namen van een aantal vooraanstaande romantici in de DBNL-zoekmachine ingevoerd en, met wederom het voorbehoud dat het resultaat

---

⁶ Zie Marita Mathijssen, ‘De bevrijding van de albatros’, *NRC Handelsblad*, 3 november 2009, ook opgenomen in www.nrcboeken.nl; tevens op 31 oktober 2009 gepubliceerd op weblogs.nrc.nl.

⁷ Van den Berg 1973 (469).

heel voorlopig is, zijn de gegevens die eruit komen rollen, mijns inziens toch wel inzichtgevend.⁸ Het was overigens een klusje van minder dan een uur.

auteur	debuut	eerste vermelding (voorlopig)	verschil
Klopstock	1753	1778	25
Goethe	1773	1788	15
Novalis	1797	1821	24
Schiller	1781	1790	9
Schlegel (A. W.)	1797	1803	6
Schlegel (F.)	1797	1800	3
Heine	1821	1838	17
Hölderlin	1826	1863	37

Tabel 2. Duitse (pre)romantici in de DBNL

auteur	debuut	eerste vermelding (voorlopig)	verschil
Chateaubriand	1801	1807	6
Musset	1824	1850	26
Gautier	1832	1848	16
Stendhal	1815	(1824) 1863	(9) 38
Lamartine	1818	1821	3

Tabel 3. Franse romantici in de DBNL

auteur	debuut	eerste vermelding (voorlopig)	verschil
Shelley	1813	1827	14
Keats	1817	1844	27
Byron	1807	1818	11
Wordsworth	1798	1834	36
Coleridge	1798	1834	36
Scott	1802	1815	13

Tabel 4. Engelse romantici in de DBNL

Opvallend is dat slechts een klein deel van de grote romantische auteurs uit het buitenland binnen tien jaar in Nederlandse tijdschriften en andere geschriften wordt opgemerkt en besproken. Dit beeld van vertraagde doorwerking lijkt overigens niet tot de vroege Romantiek beperkt te blijven; ook later in de negentiende eeuw dringen bijvoorbeeld baanbrekende Franse auteurs maar heel moeizaam tot Nederland door.

auteur	debuut	eerste vermelding (voorlopig)	verschil
Goncourt, E&J de	1851	1865	14
Baudelaire	1847 (1853)	1870	23 (17)
Flaubert	1857	1863	6
Rimbaud	1873	1888	15
Lautréamont	1870	1891	21

Tabel 5. Negentiende-eeuwse Franse auteurs in de DBNL

⁸ Het experiment is uitgevoerd met de bestanden die per januari 2010 in de DBNL voorradig waren.

Maar de apocriefe bewering van Heine dat in Nederland alles vijftig jaar later gebeurt, kan met kracht van argumenten worden gerelativeerd. De Nederlanders zijn hem al binnen zeventien jaar op het spoor.

Het valt bij nadere beschouwing op dat met name de uitgesproken lyrische en hyperromantische auteurs als Hölderlin, Wordsworth, Coleridge en Keats er bijzonder lang over lijken te doen om tot Nederlandse literatoren, critici en lezers door te dringen. Over het algemeen duurt het meer dan een volle generatie. Shelley lijkt er nog betrekkelijk vroeg bij, maar als we dan kijken hoe hij in de eerste citaties bejegend wordt, dan blijkt er van romantische appreciatie nauwelijks sprake. In 1827 wordt hij ‘een’ onverdraagzamen Apostel zelfs van het Atheïsme’ en kortweg ‘Godverzaker’ genoemd.⁹

Dit laatste voorbeeld wijst ons erop dat we weliswaar in staat zijn om middels zoektechnologie onze materiaalverzamelingen sneller en met meer precisie samen te stellen, maar de onderliggende materie, de teksten van zovele voorgaande generaties, is weerbarstig en blijft om evaluatie en interpretatie vragen. Het geautomatiseerd aanleggen van indexen met zoektermen zal hoe dan ook altijd van een kwalitatieve taxatie gepaard moeten gaan. Zo is bij de overzichtjes die ik zojuist gaf de vraag gerechtvaardigd of het wel zinnig is om bij de romantische dichters uit te gaan van het moment waarop ze ontdekt worden in Nederland, gerekend vanaf hun eerste boekpublicatie, omdat ze wellicht ook in eigen land nog enige tijd in de marge hebben verkeerd alvorens erkend te worden als belangrijk auteur. Daarom heb ik ook nog even gekeken naar een aantal belangrijke werken en het moment waarop ze voor het eerst vermeld worden in bronnen die op dit moment in de DBNL-zoekmachine zitten:

titel	verschijning	eerste vermelding (voorlopig)	verschil
<i>Wilhelm Meister</i>	1796	1813	17
<i>Lyrical ballads</i>	1798	1834	36
<i>Lucinde</i>	1799	1800	1
<i>Atala</i>	1801	1812	11
<i>Childe Harold</i>	1812	1827	15
<i>Ivanhoe</i>	1819	1824	5
<i>Fleurs du Mal</i>	1853	1883	30
<i>Madame Bovary</i>	1857	1862	5
<i>Chants de Maldoror</i>	1874	1891	17

Tabel 6. Belangrijke literaire werken in de DBNL

Het beeld verandert er niet wezenlijk door. Baanbrekende internationale auteurs en grote internationale meesterwerken dringen over het algemeen moeilijk door tot het Nederlandse literaire discours. Het zijn voorlopige bevindingen, maar het is het type kwantificerend onderzoek dat voorheen vanwege de bijna oneindige tijdsinvestering tot enorme offers van onderzoekers noodzaakte, of dat vanwege het ontbreken van de tijd, domweg met de natte vinger en intuïtief werd afgewerkt.

⁹ *Vaderlandsche Letteroefeningen*, 1827 (244-245).

Om nog even terug te komen op het verschil van inzicht tussen Wim van den Berg en Marita Mathijssen. Op basis van het onderzoekje naar het doordringen van de internationale Romantiek in de Nederlandse cultuur, lijkt de stelling dat de Nederlandse Romantiek zich synchroon aan die omringende landen ontwikkelt nauwelijks houdbaar, zeker niet als daarbij wordt aangenomen dat de kennis van de internationale ontwikkelingen groot is. Ik vrees dat er voor het onderuit halen van Broms bewering dat de Nederlandse romantiek slechts heeft geklapwiekt, meer nodig is. Nu kwam Van den Berg met het meer toegespitste inzicht dat de Nederlanders vooral naar Engeland kijken voor hun inspiratie. Mijn onderzoekje levert daar geen bewijzen voor, eerder een tegengestelde indicatie. Duitse romantici lijken makelijker door te dringen dan Franse en Engelse.

BESLUIT

Al dit gereken en gestoei met romantici heeft uiteindelijk niet veel betekenis, althans, met de hier naar voren gebrachte feiten en statistieken heb ik geen enkele pretentie. De komende jaren zullen, met het aangroeien en representatiever worden van onze digitale bibliotheken, de bevindingen van vandaag steeds opnieuw bijgesteld en verfijnd kunnen worden. En één ding is zeer waarschijnlijk: de enigszins navrante gegevens over het internationale karakter van de Nederlandse romantiek zullen getemperd worden.

De romantiek heeft in mijn betoog gediend als voorbeeld van een aandachtsgebied waar voor het tijdschriftonderzoek grote perspectieven liggen. Die perspectieven worden nog extra aangezet doordat de positie van tijdschriften in die jaren zo centraal is. Die positie zal in de loop van de negentiende eeuw ondergraven worden door de opkomst en culturele verbreding van het dagblad. In de twintigste eeuw zet de marginalisering van het tijdschrift in versnelde mate door. Het is dan ook niet vol te houden dat in de twintigste eeuw literaire en culturele tijdschriften het debat domineren, maar hun seismografisch vermogen is waarschijnlijk heel lang intact gebleven. Hoe interessant kan het niet zijn om bijvoorbeeld het proces van verzuiling te volgen via de tijdschriften die binnen de zuilen werden opgericht. Ook hier liggen prachtige perspectieven voor terminologisch onderzoek, voor receptiegeschiedenis, en voor netwerkanalyse. Wie correspondeerde met wie; liepen de scheidslijnen van netwerken langs de lijnen van de verzuiling, enzovoort.

Het is maar een voorbeeld. Ik hoop hiermee enigszins inzichtelijk gemaakt te hebben dat we met de opzet van de DBNL de fundamenten gelegd hebben voor een digitale bibliotheek die niet alleen voorziet in betrouwbare tekstbestanden, maar ook in de nodige informatie (metadata) die gerichte zoekacties mogelijk maakt. De inventariserende kant van ons werk zullen we steeds meer aan zoekmachines en rekenkundig/statistisch gereedschap kunnen overlaten. Daarmee zal de komende jaren de nadruk op de kwalitatieve en analytische kant van het werk komen te liggen. We staan zo op het oog nog maar aan het begin van deze ontwikkeling. Toch kunnen we nu al zeggen dat het geesteswetenschappelijk onderzoek ingrijpend van karakter gaat veranderen. We zijn het *point of no return* al gepasseerd. Nu moeten we er nog in gaan geloven en er krachtig in gaan investeren.

•> RENÉ VAN STIPRIAAN is *hoofdredacteur van de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren.*